

İslam Medeniyeti'nde Berîd Teşkilatı | Serdar Ayhan

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2021-2022

Giriş

İnsanoğlu dünyaya ayak bastığı günden itibaren kendisini ifade etme ve birileriyle haberleşmeye ihtiyaç duymuştur. Zaman içerisinde dumanın bir iletişim aracı olarak kullanılması, yazının icat edilmesi, hayvanların evcilleştirilerek uzak mesafelere erişmek istenmesi, akabinde yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde mektubun kullanılması hep bu ihtiyaca binaen ortaya çıkmış ve süreç içerisinde modern versiyonlarıyla devam etmiştir.

Günümüzde milyonlara varan kullanıcı sayılarıyla sosyal medya hesapları ve bazı telefon uygulamaları da yine bu haberleşme ihtiyacına cevap vermeye çalışmakta ve teknolojik imkânlarla kilometrelerce uzakta olanlara erişilebilmektedir.

Berîd/Posta Kelimesinin Kökeni

Haberleşme ile alakalı kavramların başında gelen posta kelimesi Türkçe'de "bir yere gelen veya bir yerden gönderilen mektup ve emanetlerin tümü, mektupları dağıtan kuruluş" [1] gibi manalara gelmektedir.

İslam Medeniyetinde berîd kelimesi ile ifade edilen kavram ise, "postacı, elçi, ulak, süvari, postaya verilen yazılar ve dosyalar" gibi manalarda kullanılmaktadır. [2]

Berîd kelimesinin kökenine dair farklı iddialar bulunmaktadır. Konuyla alakalı çalışmaları bulunan Ziya Kazıcı kelimenin kökenine dair temelde bir kaç görüşün bulunduğunu dile getirmekte ve kelimenin kökeni olarak Yunanca, Farsça, Latince, Arapça ve Eski Mısır Dili'nden gelmiş olabileceğini söylemektedir. [3]

Kelimenin kökenine dair bir diğer önemli inceleme de Mehmet Fuad Köprülü tarafından yapılmıştır. Köprülü'ye göre berîd kelimesi, Latince postacılık işleri için kullanılan hayvan anlamına gelen "veredus" kelimesinden Arapçaya geçmiş ve akabinde de farklı medeniyetler tarafından telaffuz edilmiştir. [4]

İslam Medeniyeti'nde Berîd Teşkilatı

Genel manada postacılık ve istihbarat haberleşmelerinin bütününe ad olarak verilen berîd, İslam öncesi dönemde farklı uygarlıklar tarafından kullanıldığı gibi İslam Medeniyeti'nde de kullanılmıştır. [5]

İslam Peygamberi Hazreti Muhammed (s.a.v)'e izafe edilen "Antlaşmayı bozmam ve elçileri (bürûd) hapsetmem" hadisi [6] İslam'ın devletleşme sürecinde haberleşmeye verilen önem açısından önemlilik arz etmektedir. [7]

Hicretin dokuzuncu yılında Hazreti Peygamber tarafından farklı ülkelerin yöneticilerine gönderilen davet mektupları da berîd ağının sistematik olmasa bile o dönemlerde kullanıldığına işaret etmektedir. [8]

Daha sonraki yıllarda daha geniş manada kullanılmaya başlayan berîd özellikle Hazreti Ömer'in hilafeti esnasında sistematik hale getirilmiş ve halkın da kullanımına açılmıştır. Konuyla alakalı çalışmaları bulunan Mahfuz Söylemez, Hazreti Ömer döneminde ilk darü'l berîd' in kurulduğuna dair kayıtların varlığından söz etmekte ve bu iddiayı Belâzurî'nin (ö. 279/892) Ensâbu'l-Eşrâf adlı eserine dayandırmaktadır. [9] Verilen bilgiler ışığında, Hazreti Ömer döneminde var olan berîd işleyişinin sadece devlet haberleşmeleri için kullanılmadığı, aynı zamanda halktan kişilerin de bu hizmetten faydalanabildiği anlaşılmaktadır. [10]

Berîd sisteminin Hazreti Ömer döneminde sistematik hale gelmesiyle alakalı bir diğer bilgiye de Tabakât müelliflerinin önemlilerinden sayılan İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr adlı eserinde rastlamaktayız. Kendisi, Hazreti Ömer'in berîd işleriyle uğraşanlar için bazı bölgelerde konaklama yerleri inşa

ettirdiğini, Medine ile diğer bölgeler arasında berîd ile sürekli bir iletişimin kurulduğunu aktarmaktadır. [11] Hazreti Ömer döneminde Medine'ye oldukça uzak mesafelerdeki birçok savaşın başarıyla sonuçlanması da aktarılan bu bilgileri doğrular mahiyettedir.

Hazreti Ömer ile başlayan kurumsallaşma faaliyetleri kendisinden sonra yönetime gelen halifeler tarafından da devam ettirilmiştir. [12] Onun döneminde sistemli hale getirilmeye çalışılan berîd, Emevi halifelerinden olan Muaviye bin Ebu Süfyan (ö. 60/680) döneminde eksiklikleri giderilerek kurum statüsüne çıkarılmak istenmiştir. [13]

Muaviye, berîd teşkilatının hızlı işleyebilmesi için besili atlar yetiştirilmesini emretmiş, [14] bu teşkilatın düzenli hizmet gösterebilmesi için ciddi bir mali kaynak ayırmıştır. [15]

Hazreti Ömer döneminde berîd çalışanlarının dinlenmesi için belirli aralıklarla inşa edilen konaklar Emeviler Döneminde de yapılmış, habercilerin ve atların ihtiyaçları gözetilmiştir. [16]

Emeviler Döneminde devletin genişlemesi ve civar devletler tarafından rakip olarak görülmesi neticesinde, devletin işleyişi için istihbarat faaliyetlerinin yoğun olması gerektiğine kanaat getirilmiş, bu iş için de berîd ağından faydalanılmıştır. [17]

Emevilerin yıkılmasından sonra iktidarı ellerine alan Abbasiler de sahip oldukları geniş topraklardaki otoriteyi güçlü tutabilmek için berîd ağına büyük önem vermiş ve bu işleyişi Divânü'l-Berîd adlı divan altında toplamışlardır. [18]

Abbasiler döneminde faaliyet yürüten berîd ağının vazifeleri şunlardı: [19]

Ülkedeki tüm yollar hakkında kapsamlı bilgi sahibi olunacak.

Düşmanın takip edebileceği güzergâhlar belirlenecek ve buna göre ihtiyati tedbirler alınacak.

Düşman casuslarının bir ülkeye giriş ve çıkışta uyguladıkları planları bilinecek.

Ülkenin her tarafından gelen haber ve jurnaller ilgili sorumluya ve halifeye arz edilecek.

Berîd çalışanlarının konaklamaları için inşa edilen yerlerde görevli bulundurulacak ve çalışanların eksiklikleri giderilecek.

Merkez vilayetler dışında kalan yerler için görevliler belirlenecek.

Daha çok bu dönemde kurumsallaşmaya başlayan berîd ağının çalışanları ise şunlardı:

Sâhib-i berîd: Berîd teşkilatının en önemli ismiydi. Ülkeye gelen tüm haberlerin onun eline ulaşmasından ötürü bu kişinin çok güvenilir olması gerekmekteydi. [20]

Âmilü'l berîd: Sâhib-i berîd'e bağlı olarak çalışan Âmilü'l berîd, teşkilatın başkent dışındaki büyük şehirlerin sorumlusuydu. Görevli bulunduğu şehirdeki hukuksuz olayları, gizliden yürütülen casusluk faaliyetlerini, olağan dışı gelişen hava olaylarını merkeze iletmekteydi. [21]

Mürettepler: Görevli bulundukları bölgeler arasındaki haber ve postaları menzilden menzile ulaştırmakla sorumlu olan binicilerdi. [22]

Muvakkiler: Bu görevliler menziller arası git gel yapan Müretteplerin menzile varış ve menzilden ayrılış saatlerini bir deftere düzenli olarak kaydeden görevlilerdi. [23]

Fürvanekiler: Müfettiş konumunda bulunan Fürvanekiler, berîd teşkilatına bağlı olarak çalışan görevli ve memurları denetleyen kişilerdi. [24]

Abbasiler Dönemi'nde ciddi bir kurumsal yapıya bürünen Berîd Teşkilatı daha sonra kurulan tüm İslam devletleri tarafından da geliştirilerek kullanılmıştır.

Selçukluların ilk dönemlerinde çıkan bazı sorunlardan ötürü casusluk faaliyetlerine sıcak bakmayan Sultan Alparslan (ö. 465/1072) Berîd Teşkilatı'nı kaldırmış [25] , akabinde meydana gelen istihbarat zafiyetlerinden ötürü devrin başarılı veziri Nizâmülmülk (ö. 485/1092) tarafından yeniden kurulmuştur. [26]

Zengîler ve Eyyûbîler tarafından ülkenin iç güvenliğini sağlamak ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı teyakkuz halinde olmak amacıyla kullanılan Berîd Teşkilatında daha çok gemi ve güvercinlerden faydalanılmış, zaman içerisinde haberleşmelerin önemine dair farklı simge ve işaretler de üretilmeye başlanmıştır. [27]

Osmanlılarda ise farklı bir isimle hizmetlerine devam eden Berîd Teşkilatı Menzil adını almış, bu işle uğraşanlara ise ulak ve tatar adı verilmiştir. [28] Bu teşkilat özellikle Hacc yollarının korunması ve hacı adaylarının ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda önemli çalışmalar yapmış ve günümüze kadar ulaşmış yapılar inşa etmiştir. [29]

KAYNAKÇA

Akdemirel, Sevgi Kübra. "Selçuklularda Dîvân-ı Berîd ve İstihbaratçılık". Gelecek Geçmiş Tartışıyor Ulusal Tarih Öğrenci Sempozyumu Bildirisi program adı: Gelecek Geçmiş Tartışıyor Ulusal Tarih Öğrenci Sempozyumu, Isparta, 2013.

https://www.academia.edu/5455813/Gelecek_Gecmisi_Tartisiyor-_Ulusal_Ogrenci_Sempozyumu_Bildirileri

Dağ, Mustafa. Erken Dönem İslam dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat . Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Halaçoğlu, Yusuf. "Menzil". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi . 29/159-161. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004. <https://islamansiklopedisi.org.tr/menzil-osmanli>

Harekât, İbrahim. "Berîd". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi . C. 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992. <https://islamansiklopedisi.org.tr/berid>

İbn Manzûr Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî. Lisânü'l- 'Arab . 15 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

Kayaoğlu, İsmet. İslâm Kurumları Tarihi . Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985.

Kazıcı, Ziya. İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi . İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 19. Basım, 2020.

Kazıcı, Ziya. İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi . İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 19. Basım, 2020.

Köprülü, Mehmet Fuad. "Berîd". İslâm Ansiklopedisi . C. 2. Ankara: MEB Yayınları, 1963.

Muhammed İbn Sa'd. Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr . 9 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.

Özenç Uçak, Nazan – Birinci, Hatice Gülşen. "Bilimsel Etik ve İntihal". Türk Kütüphaneciliği Dergisi 22/2 (2008), 187-204.

Özlü, A. Serdar. Dört Halife Döneminde İç Güvenlik . Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.

Severcan, Şefaettin. "Devlet ve Siyaset". İslâm Tarihi ve Medeniyeti – İslâm Medeniyeti I . C. 14. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.

Sırma, İhsan Süreyya. İslâmi Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad . İstanbul: Beyan Yayınları, 1986.

Söylemez, Mahfuz. "Berid Teşkilatının Menşesine Dair Yeni Bazı Bulgular". İslâmiyât Dergisi 4/2 (2001).
http://isamveri.org/pdfdrg/D01910/2001_2/2001_2_SOYLEMEZMM.pdf

Şulul, Kasım. İbn Haldûn'a Göre İslâm Medeniyeti . İstanbul: İnsan Yayınları, 5. Basım, 2020.

TDK. Türk Dil Kurumu Sözlükleri . Erişim 25 Kasım 2021. <https://sozluk.gov.tr/>

[1] TDK, Türk Dil Kurumu Sözlükleri (Erişim 25 Kasım 2021), "Posta".

[2] İbn Manzûr Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, Lisânü'l- 'Arab (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), "brd maddesi", 1/1303-1307.

[3] Ziya Kazıcı, İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 419.

[4] Mehmet Fuad Köprülü, "Berîd", İslâm Ansiklopedisi (Ankara: MEB Yayınları, 1963), 2/541.

[5] İbrahim Harekât, "Berîd", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/498.

[6] Ebû Dâvûd, "Cihâd", 151 numaralı hadis; Harekât, "Berîd", 5/499.

[7] Hazreti Muhammed (s.a.v) sadece Medine Dönemi'nde değil, Mekke Döneminde de istihbarat faaliyetlerine önem vermiştir. Nitekim Darü'n-Nedve'de alınan birçok karardan haberdar olmuş ve buna karşı tedbirler almıştır. Detaylı bilgi için bk: Metin Yılmaz, Hz. Peygamber (sas) Döneminde İstihbarat (İstanbul: Siyer Yayınları, 2017).

[8] İhsan Süreyya Sırma, İslâmi Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad (İstanbul: Beyan Yayınları, 1986), 162-166.

[9] Mahfuz Söylemez, "Berid Teşkilatının Menşesine Dair Yeni Bazı Bulgular", İslâmiyât Dergisi 4/2 (2001), 145-146.

[10] Söylemez, "Berid Teşkilatının Menşesine Dair Yeni Bazı Bulgular", 146.

[11] Muhammed İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015); Söylemez, "Berid Teşkilatının Menşesine Dair Yeni Bazı Bulgular".

[12] Şefaettin Severcan, "Devlet ve Siyaset", İslâm Tarihi ve Medeniyeti – İslâm Medeniyeti I (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 14/300.

[13] Mustafa Dağ, Erken Dönem İslam dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 45.

[14] Ziya Kazıcı, İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 404.

[15] Sevgi Kübra Akdemirel, "Selçuklularda Dîvân-ı Berîd ve İstihbaratçılık" (Gelecek Geçmişi Tartışıyor Ulusal Tarih Öğrenci Sempozyumu Bildirisi, 2013), 258.

[16] Dağ, Erken Dönem İslam dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat , 47.

[17] Kasım Şulul, İbn Haldûn'a Göre İslâm Medeniyeti (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 208.

[18] İsmet Kayaoğlu, İslâm Kurumları Tarihi (Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 66.

[19] Dağ, Erken Dönem İslam dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat , 53-54.

- [20] A. Serdar Özlü, Dört Halife Döneminde İç Güvenlik (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 168.
- [21] Dağ, Erken Dönem İslam dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat , 62.
- [22] Dağ, Erken Dönem İslam dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat , 65.
- [23] Dağ, Erken Dönem İslam dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat , 66.
- [24] Dağ, Erken Dönem İslam dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat , 66.
- [25] Şulul, İbn Haldûn'a Göre İslâm Medeniyeti , 211.
- [26] Harekât, "Berîd", 5/499-500.
- [27] Harekât, "Berîd", 5/501.
- [28] Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/159.
- [29] Şulul, İbn Haldûn'a Göre İslâm Medeniyeti , 211-212.